

KÁKOSY LÁSZLÓ

PANNONIA DEKÁNJA

Egy latin fordításban ránkmaradt asztrológiai iratban¹ melynek szerzőjeként Hermés Trismegistost jelölik meg, teljes dekán felsorolást találunk; a lista nemcsak a neveket adja meg és a dekánek külsejét írja le, hanem azt is feltünteti, hogy mely területek felett uralkodnak. Pannonia dekánjáról a következőket tudjuk meg: *Secundus decanus Capricorni habet faciem Martis. Nomen eius est Manethois, habens faciem tauri corpus hominis, indutus pellem scarabaei. Dominatur vero Pannoniae.*²

Manethois dekán leírása az egyiptomi isten-ikonográfia legelterjedtebb típusát követi, emberi testen állatfejről beszél az irat szerzője. A ruházatot nem könnyű elképzelni, valószínűleg skarabeusok egymáshoz fűzött szárnyfedő lemezeiből kialakított köpenyt vagy egyetlen óriási skarabeus hátlemezt kell értenünk a skarabeusbőrön. Bikafejű emberalakok nem ritkák az egyiptomi vallásos ábrázolásokon, Apis, Mnevis, Buchis és más bika természetű lények is megjelenhetnek ilyen formában. A skarabeus ruha számára a Halottak Könyvének egy késői része, a 165. fejezet szövege és illusztrációja szolgálhatott előképpül. Egy különös Amon-formáról van ott szó, melynek törzsét skarabeus alkotja.³ A skarabeus mint nap-bogár az istenség kozmikus-szolaris vonásait emeli ki, de bizonyos asztrális vonatkozásoknak is közre kellett játszaniuk, a HK 165. fejezet utolsó sora ugyanis azt igéri, hogy a halott akinek részére ezt a képet lerajzolták, ragyogni fog, mint a csillagok az égen.

A Manethois név is kétségtelenül egyiptomi, mint feltevést megkockáztathatjuk, hogy azonos eredetű a közismert Manethón névvel, melynek új — megalapozottnak látszó — etimológiája: *”Láttam Thothot” (m³,nj Dhwjtj)*. Nemcsak Pannonia dekánjának leírásában domborodik ki ilyen erősen az egyiptomi jelleg, az egész szöveg egyértelműen azt árulja el, hogy egyiptomi asztrológusok alkotásával van dolgunk. Itt is sok az idegen elem, a helyzet azonban egészen más, mint az eklektikus hermetikus filozófiai értekezéseknél, ahol máig is vitatott, hogy kell-e nagyobb jelentőséget tulajdonítani az egyiptomikeretnek, elemeknek, egyiptomi istenek szerepeltetésének. Ez a szöveg a graeco-egyiptomi asztrológia terméke, azé a korszaké, amikor Egyiptom területén már létrejött a mezopotámiai, a görög és a helyi asztrológia nagy szintézise. A nemzetközivé vált asztrológiának egyik ága, egyik iskolája az erősen egyiptomi színezetű hermetikus asztrológia, ennek szellemét tükrözi a szóbanforgó szöveg, mely a Ptolemaios kor elején, valószínűleg az i. e. 3. században keletkezett. Eredeti nyelve nyilván a görög volt, de később a császárkorban, sőt a kora-bizánci időkben is átdolgozták.⁴ Így kerülhetett bele Pannonia.

A dekán tan az egyiptomi és a görög kultúra találkozására idején már csaknem két évezredes múltra tekinthetett vissza. Az első dekánevek az Óbirodalomban fordulnak elő, a dekán-szisztéma az Első Átmeneti Korban és a Középbírodalomban jött létre, ekkor még az éjszakai órák könnyebb megállapítását célozta. A dekánek magányos csillagok vagy — sokkal gyakrabban — csillag csoportok voltak, melyek tíz napon keresztül jelezték, nem éppen pontosan, a változó hosszúságú éjszakai órák kezdetét. Tíz nap múlva a csillagidő és a Nap-idő divergenciája miatt a dekán táblázatok egy ”órás” eltulodást mutattak, az órák más jelző dekánt kaptak.⁵ A dekánek közül eddig asztronómiailag csak a Sóthist (Sirius) és a Sahot (Orion) sikerült azonosítani, az azonban kétségtelen, hogy a dekánek zónája az ekliptika övétől délre húzódtott.

A dekánek kezdettől fogva jelentős tényezői voltak a túlvilághitnek, s vallási szerepük csak fokozódott azután, miután az idő megállapításánál már nem volt szükség rájuk. Az Újbirodalom sir-mennyezetein egyre több istent társítottak a dekánekhoz. Ekkor már mind a 36 dekán isteni lény, s a bennük lakozó hatalmas erő istenek képében ölt testet a képeken.

A dekánekról alkotott elképzelések fejlődésében a következő fontos szakasz az i. e. 9. században kezdődött II. Osorkon korában. A dekánek ettől kezdve új alakban, új csoportosításban jelennek meg, oroszlánfejű lényeknek és kígyóknak ábrázolják őket, de tovább él a régebbi, újbirodalmi ikonográfia is, az istenek képében történő megjelenítés

¹ W. Gundel: Neue astrologische Texte des Hermes Trismegistos. ABAW 1936 Phil.-hist. Abt. Neue Folge H. 12.

² Uo. 22.

³ Lepsius, Taf. LXXIX.

⁴ J. G. Griffiths: Plutarch's de Iside et Osiride. Cardiff 1970. 80.

⁵ Gundel: i. m. 353, 355.

⁶ A régi egyiptomi dekánekra: O. Neugebauer — R. A. Parker: Egyptian Astronomical Texts I. London 1960. és III.

A Ptolemaios-kortól kezdve, amikor az egyiptomiak átvették a zodiacust, a dekánokat ennek egyes csillagképeihez osztották be, minden dekánnak 10 fokos zóna jutott. Pannónia dekánja a Bak 10—20 foka közti terület ura. A dekán rendszer és a zodiacus sematikus összekapcsolásának elkerülhetetlen következménye volt az, hogy a dekánok fokozatosan elvesztették csillag természetüket. Kezdetben nyilván úgy képzelték, hogy az egyes dekán csillagzatokat valamilyen titokzatos kapocs fűzi az ekliptika-zónához, majd egyre inkább arra kezdtek gondolni, hogy a dekánok valóban benne lakoznak az állatövben, ami az asztronómiai valósággal már nem volt összeegyeztethető. Így a dekánok elszakadva csillagaiktól tisztán isteni-démoni hatalmakká váltak. Ez a minőségi változás tükröződik a tárgyalt szövegben is: a dekánok a zodiacus hatalmai, úgy tűnik, vajmi kevés maradt régi asztrális lényükből.

A dekán asztrológia azonban mégsem vált teljesen teológiává, démonológiává, fantasztikus külsejű lények bizarr pantheonjává. A dekánok bolygó-arculatot (*prosópon, facies*) kaptak a következő sorrendben: Mars, Nap, Vénusz, Merkúr, Hold, Szaturnusz, Jupiter. A dekánok és a bolygók viszonya a hermetizmus egyik alapvető kozmológiai kérdése. A hermetikus *filozófia* a dekánokat a mindenség legkülső köre, határa alatti zónába helyezi, ami annyit jelent a csillagszférakon kívül helyezkednek el. Erejük a bolygókéval egyenlő, de ők vezérlik a bolygók keringését, és ők tartják fenn a mindenség rendjét. Mozgásukat nem tartja fel semmi, a napsugarak nem halványítják el őket, mint a többi csillagot. Minden nagyobb esemény az őt hatásuk következménye.⁷

Ezek a kozmosz határán elképzelt dekánok a csillagvilágnál magasabbrendű hatalmak, absztrakt erők, melyek arra is képesek, hogy csillagokat hozzanak létre.⁸ Első pillanatra ellentmondás látszik a hermetikus *filozófia* és *asztrológia* dekán felfogása között, a dekánok bolygó-faciése — úgy tűnik — háttérbe szorítja magát a dekánt.⁹ Voltaképpen azonban arról van szó, hogy az univerzumot kormányzó dekánok számára a zodiacus 10-fokos szakaszai csak speciális, legsajátabb területek, melyeknek asztrológiai szempontból a bolygók adnak konkrétan kiértékelhető jelleget, arculatot. A mellettük álló dekán-lény pedig isteni-démoni erő.

A hermetikus asztrológiának aránylag kevés régészeti emléke van, leghíresebb az Aventinuson talált, a világ horoszkópját ábrázoló Tabula Bianchini.¹⁰ Egy újabb franciaországi lelet¹¹ (Grand) azonban arra figyelmeztet, hogy ne becsljük le ennek a szellemi irányzatnak jelentőségét a távoli provinciákban sem. Két elefántesont diptikhon került elő, mindkettőn ugyanaz a kifejezetten egyiptomi hermetikus ábra látható. A Napot és a Holdat a zodiacus veszi körül, majd a következő körben számok olvashatók, ezek a bolygók befolyási zónái, határai a zodiacus 12 jegyében. A több ismert határ-beosztás közül itt az egyiptomi szisztémát találjuk. Jól illik ehhez a külső kör, ahol a dekánok egyiptomi stílusú ábrázolásai sorakoznak fel. Nevüket is megadják, s ebből megállapítható, hogy a készítő nem a tárgyalt latin hermetikus iratot, hanem az azzal közeli rokonságban álló, görög — szintén Hermés Trismegistosnak tulajdonított —, *Asklépioszhoz* (Egyiptomban Imhotep egyik neve) írt *szent könyvet* vette alapul, amelynek dekán-listája sokban eltér a latin irattól.¹² A Bak második dekánjának neve például Épitek, disznó area van, ruhája azonban ugyanaz, mint Manethoisé. Ebben a listában a dekánoknak nincsenek földrajzi vonatkozásai, nem tartományok, országok, hanem az emberi test egyes részei felett uralkodnak.

Kérdéses, hogy a hermetikus asztrológiával hozható-e kapcsolatba a császárkori csillaghit egyik érdekes pannóniai emléke, egy aquincumi agyagkorong hétágú csillag és kígyó ábrázolásával. A csillag felett olvasható görög betűkkel írt, hosszú életért esedező latin fohász (*ΔΥΠΗ ΝΟΣ*) alapján — ha ez az olvasat a helyes —, valószínű, hogy a csillag itt isteni lény vagy valamilyen isten szimbóluma.¹³ A felirattól függetlenül kultikus ren-

⁷ Corpus Hermeticum (ed. A. D. Nock—A. J. Festugière) III 34 skk.

⁸ Uo. 36.

⁹ Ez *Gundel* felfogása. I. m. 116.

¹⁰ *W. Gundel*: Dekane und Dekansterbilder. (Studien der Bibliothek Warburg.) Glückstadt-Hamburg 1936. 184 skk és másutt, Taf. 16, *Fr. Boll*: Sphaera. Leipzig 1903. 299 skk.

¹¹ *R. Billoret*: Archeologia no. 71 (juin 1974) 27 skk.

¹² *C. E. Ruelle*: Revue de Philologie 32 (1908) 247 skk, *Gundel*: Dekane 374 skk.

¹³ *Szilágyi J.*: Budapest Régiségei 15 (1950) 321 68. jegyzet, 29. kép *Szilágyi J.*: Aquincum. Budapest 1956. 87, XL. t. A csillag egyik ágánál a felület kissé sérült, lepatlant. *Nagy Tibor* szerint, aki a darabot — nem meggyőzően — méceses készítésénél használt formának tartja, az olvasat Aurélios (*ΔΥΠΗ ΑΙΟΣ*). Arch. Ért. 94 (1967) 68. (*Tóth István* figyelmézetése).

deltetésre mutat a kígyó rajza is. A hét ág vonatkozhat a hét napjaira, a napok hét bolygó-istenére, s akkor a csillag az isteneknek ezt a hetes csoportját ábrázolná, fel kell hívnunk a figyelmet azonban arra az újplatónikus teóriára is, mely szerint a csillagok hét sugarat lövellnek ki magukból, hármat felfelé, hármat lefelé, egyet diametrálisan.¹⁴ *Ἐπτά γὰρ ἀπὸ τῆς ἑκαστοῦ τῶν ἀστέρων ἀφίησι, τρεῖς μὲν εἰς τὸ ἄνω, τρεῖς δὲ εἰς τὸ κάτω, μίαν δὲ ἐπὶ διάμετρον . . .*

Nappal kapcsolatban álló isteneket is hétsugarúnak tekintettek.¹⁵ A hét ágnak Mezopotámiából, az onnét merítő káldeus asztrológiából való levezetéséhez¹⁶ nem áll elegendő támpont rendelkezésre. Igaz, hogy Mezopotámiában a csillagokat némelykor hét ággal ábrázolták, de ez nem volt szabályszerű, nem volt kötelező.¹⁷ Egyiptomban a csillagok mindig ötágúak.

A *hermetikus* asztrológiának tehát egyelőre nincs biztos tárgyi emléke Pannoniából. Népszerűsége ezek a tanítások még az asztrológia hívei között sem számíthatnak. A grand-diaptikhonok alapján azonban feltehető, hogy Pannoniában is éltek, jártak hermetikus asztrológusok, s ha voltak ilyenek, ezek számára bizonyára ismert volt az a dekán, melyet Egyiptom asztrológusai Pannonia urának tekintettek.

OLAJOS TERÉZ

AZ ANTHOLOGIA GRAECA XVI 72 EPIGRAMMÁJÁNAK TÖRTÉNETI HÁTTERÉHEZ

I. A Planudes-féle gyűjtemény (Anthologia Planudea IV^b 4,5) őriz egy névtelen szerzőtől származó nyolc soros epigrammát ezzel a címmel: «Iustinianos császár szobrára» (*Εἰς εἰκόνα Ἰουστινιανοῦ βασιλέως*.) A szöveg a görög antológia újabb kiadásában¹ nem mutat eltéréseket: a kézirati hagyomány emendálását a modern kutatók joggal tartják feleslegesnek.² Egyetlen pont képez valódi kivételt ez alól: a 8. sorban álló *Ἰουστινιανῶ* tulajdonnevet javítja több edíció *Ἰουστίνου*-ra (aminek elfogadása esetén természetesen a költemény címe is így módosulna: «Iustinos császár szobrára»). A szóban forgó korrekció hívei³ egy verstani (prozódiai) és egy tartalmi megfontolásból indulnak ki. Szokatlan és erőltetett, vélik egyfelől, hogy a szó három iotája közül a két első önálló (szótagképző) magánhangzónak tekintjük, ugyanakkor a harmadikat mássalhangzónak (jének) fogjuk fel, holott antevocális helyzete nem különbözik lényegében a szó első iotájáétól. Erre az emendálás elvetői, úgy tűnik, megalapozottan azt válszolják, hogy ha szokatlan is, de nem példátlan a görög epigramma történetében, hogy az iota-alfa magánhangzókapcsolatban az első tag konzonzáns szerepét játssza verstanilag (példaként Anth. Gr. IX 524,9 sorra hivatkoznak, ahol *θιασώτην* csak háromtagú szóként illik a hexameterbe).⁴

Míg az emendáció híveinek prozódiai érvelése így nem perdöntő, tárgyi, történelmi érvelésük első pillantásra cáfolhatatlannak tűnik. 557–558 tele után, amidőn az avarok megjelentek a kelet-római birodalom határain,⁵ Iustinianos politikája a dunai-pontuszi

¹⁴ ¹⁴ Porphyrios: Isag. p. 187. A. Bouché-Leclercq: L'astrologie grecque. Paris 1899. 80 3. jegyzet.

¹⁵ Proklos: In Tim. I. 34. A. J. Festugière: Proclus. Commentaire sur le Timée. Paris 1966 I p. 66. Oracles Chaldaïques fr. 194.

¹⁶ A problémára ld. Boll: Hebdomas PWRE 2559, aki maga is szkeptikusan nyilatkozik erről a lehetőségről.

¹⁷ Ld. pl. B. L. Waerden: Anfänge der Astronomie. Groningen é. n. [1965] Bild 11a-c.

¹ Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova . . . F. Dübner. Vol. II. Parisii 1872. 540, 615; The Greek Anthology with English Translation by W. R. Paton, Vol. V. London 1918 (repr. 1960). 196–199; Anthologia Graeca, Buch XII–XVI . . . Griechisch-Deutsch ed. H. Beckby, München 1965. 338–39, 544.

² A 7. sorban mindenesetre az *ἄμμορε* formát elírásnak kell tekinteni *ἔμμορε* helyett. [Korrekturajegyzet: Kéziratot lezárása után a 7-8. sor olyan új értelmezésére jöttem rá, amely az emendációt feleslegessé teszi; ld. Oikumene 3 (1978) s.a.]

³ Az emendáció gondolata először Ph. Bruncknál vetődött fel. Az újabb kiadók közül (vö. l. jegyz.) W. R. Paton teszi magáévá a szövegjavítást.

⁴ Dübner (l. feljebb l. jegyz.) kommentárja utal arra, hogy a *Ἰουλιανός* név -ia-hangzócsoportja is alkot néha prozódialilag egyetlen rövid szótagot.

⁵ S. Szádeczky-Kardoss: Ein Versuch zur Sammlung . . . der griechischen Quellen der Awarengeschichte . . . Szeged 1972. 62–63.